

СХІДНОПОЛІСЬКА ГОВІРКА В РОМАНІ ВОЛОДИМИРА ДРОЗДА «ЛИСТЯ ЗЕМЛІ»: ФОНЕТИЧНИЙ РІВЕНЬ

У статті проаналізовані фонетичні особливості східнополіської говірки на матеріалі роману Володимира Дрозда «Листя землі», зокрема простежено специфіку рефлексії давніх голосних, відмінності від української літературної мови в частотності окремих голосних та приголосних фонем, типові комбінаторні зміни в консонантних групах тощо. З'ясовано специфіку використання письменником діалектних елементів фонетичного рівня та їхню роль і місце в художньому тексті.

Ключові слова: літературна мова, художній текст, Володимир Дрозд, діалект, північне наріччя, східнополіські говірки.

Постановка наукової проблеми та її значення. Авторитетні дослідники Полісся М. В. Никончук [4, с. 3] та В. М. Мойсієнко [3, с. 87] наголошували, що поліські лінгвальні елементи до початку 90-х рр. ХХ ст. практично не було представлено в українській літературі. На матеріалі творів Лесі Українки, Федора Одрача, Миколи Олійника, Петра Маха та інших авторів, які писали про Полісся, можна було говорити хіба що про спорадичне використання окремих північноукраїнських лексем чи словоформ. На цьому тлі особливої уваги заслуговують спроби письменників, публіцистів, громадських діячів кінця ХХ ст. – початку ХХІ ст. піднести говірку поліщуків до рівня літературної мови.

Із кінця 80-х – початку 90-х рр. ХХ ст. газетні, журнальні та інтернет-видання Польщі започаткували численні публікації художніх, публіцистичних творів українською підляською говіркою. Так званою «пудляською мовою» там і досі видають художні й навіть окремі науково-популярні книги, створюють сайти і сторінки у всесвітній мережі тощо.

1988 року у Білорусі вихідцями з Берестейщини було створено громадсько-культурне об'єднання «Полісьсе», яке 1989 р. на основі українських берестейсько-пінських говірок започаткувало газету «Збудінне». На сторінках цього видання не тільки видрукувано чимало публіцистичних і художніх текстів та перекладів місцевою українською говіркою, але й проголошено намір створити західнополіську літературну мікрмову, так звану «їтвєжу володу». Проблеми її кодифікації розглядала навіть «Їтвєжа штудіюно-прахтыцька конфырээнция», що відбулася в Пінську у квітні 1990 р. і зібрала більше як 70 учених із тодішнього СРСР. Щоправда, вже в незалежній Білорусі так званий «їтвєзький» рух невдовзі затих, не знайшовши особливої підтримки. 1994 р. перестала виходити й газета «Збудінне».

Із початку 90-х рр. ХХ ст. інтерес письменників до поліської говірки яскраво виявився в Україні. Певну роль тут відіграла, очевидно, зумовлена

постмодернізмом тенденція до виявлення творчої індивідуальності. У зв'язку з цим елементи північноукраїнських говірок активно використали у своїх творах Микола Никончук (у поезії), Валерій Шевчук (у книзі повістей «Жінка-змія», в повісті «Місяцева Зозулька з Ластів'ячого Гнізда») та ін.

Одним із перших авторів, які почали шукати в поліській говірці якісно нові художні засоби, був Володимир Дрозд: 1992 р. надруковано перший, а 2003 р. – другий том роману-дилогії «Листя землі», де діалектолог, тобто фаховий читач, знайде чимало відомостей про мовлення поліщуків Чернігівщини. Дружина письменника І. В. Жиленко в передмові до книги відзначила: «Складна метафоричність тексту, алегорії, міфи, притчі, казки – весь огром духовності українського народу плюс вкраплення поліського діалекту – все це зробило твір не для “масового читача”» [1, с. 6].

Належне з'ясування індивідуально-авторської специфіки використання поліських лінгвальних елементів у художніх текстах різних авторів необхідне для визначення тенденцій і закономірностей діалектно-літературної взаємодії загалом та на сучасному етапі розвитку мови і літератури зокрема.

Аналіз досліджень цієї проблеми. Лексичні діалектизми та специфіку їхнього використання в романі Володимира Дрозда «Листя землі» проаналізовано було в спеціальному дослідженні [5], де спостережено, що письменник ілюстрував великий за обсягом місцевий словник, зокрема поліські локалізми, які в основному мають прозору мотивацію, семантичні діалектизми, виразні архаїзми праслов'янського походження, лексичні запозичення з польської, німецької, румунської, турецької, кримськотатарської, угорської, гебрейської мов тощо.

Окрему працю присвячено діалектним явищам морфологічного рівня [6]. Відзначено, що, «на відміну від інших вихідців із Полісся (В. С. Лиса, Ю. Королько, М. І. Закусила, О. М. Кулеша), В. Г. Дрозд принагідно, окремими штрихами позначив діалектні явища словозміни, натомість достатньо повно відобразив специфіку поліського словотворення» [6, с. 259].

Мета статті – простежити в романі-дилогії Володимира Дрозда «Листя землі» вияви фонетичної системи східнополіського діалекту. Реалізація поставленої мети передбачає виконання таких **завдань**: а) визначити корпус використаних у тексті говіркових явищ фонетичного рівня; б) систематизувати виявлені фонетичні діалектизми та прокоментувати їх за походженням; в) простежити специфіку використання письменником говіркових елементів фонетичного рівня та з'ясувати їхнє місце і роль у художньому тексті.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування результатів дослідження. У новозакритих складах на місці *o Володимир Дрозд допускає написання o, що відображає відповідний монофтонгічний рефлекс: *вол* [1, с. 146], *кошки* [1, с. 392], *вбйни* [2, с. 62], *вольний* [1, с. 400], *йон* [1, с. 40], *больш* [1, с. 41], *сход* [1, с. 47], *ноччу* [1, с. 159], *рбдна* [1, с. 280],

скільки [1, с. 37], *скільки* [1, с. 130], *кончилося* [1, с. 400], *горькая* [1, с. 51], *родня* [1, с. 264], *война* [2, с. 50], *позней* [1, с. 255], *уповночі* [1, с. 208], *нутренность* [1, с. 165], *большак* [1, с. 393], *осьмуху* [1, с. 373] та ін., зокрема й у префіксі, прийменнику **отъ*: *одки* «звідки» [1, с. 45], *одкуль* «т. с.» [1, с. 437], *оттуль* «звідти» [1, с. 211], *одлякувать* [1, с. 209], *одгрохав* [1, с. 66], *од розказань* [1, с. 58], у префіксах *до-*, *по-*, *про-* у випадках на зразок *дождешся* [1, с. 392], *пошли* [1, с. 44], *упознала* [1, с. 49], *прозвисько* [1, с. 50] та ін. Монофтонг [о] закономірно збережено й у структурі прислівника, прийменника **poslě*: *опосля* [1, с. 258], *послей* [1, с. 385], *после Спаса* [1, с. 164], *послі Троїці* [1, с. 77], *послей того* [1, с. 69], а також у випадках, де [о] секундарний – з **ъ*, як-от: *возьми* [1, с. 143], або один [о] – у відкритому складі, а другий – секундарний: *одомстить* [1, с. 40]. У префіксі **подъ-*, у прийменнику **крозь* зауважено два рефлекси **о* – [о] й [у]: *подлетки* [1, с. 341], *пуднавеска* [1, с. 578], *пуддєвкою* [1, с. 688], *крозь землю* [1, с. 100], *крузь деревця* [1, с. 240]; у префіксі *розу-* в дериваті *розузнав* [2, с. 296] [у] постав на місці секундарного [о].

Кілька прикладів ілюструють поліську рефлексію **е* в закритих складах. У наголошеній позиції в основному перед твердим приголосним зауважено монофтонг [о]: *жонка* [1, с. 51], *жонкою* [1, с. 199], *жонку* [1, с. 36], *жонці* [1, с. 199], *маладъонка* «молодиця» [1, с. 67], *завльотка* «дівчина, яка любить гуляти з хлопцями» [1, с. 72], *йой* «йй» [1, с. 49], переважно перед м'яким консонантом – [е], приголосний, перед яким зберігає м'якість або зазнав депаталізації: *ей* «йй» [1, с. 41], *сельські* [1, с. 205], *сельські* [1, с. 319], *женський* [1, с. 328]; в ненаголошеній позиції – [е] після твердого консонанта: *гребень* [1, с. 79]. У випадку *беріг* [2, с. 20] поява [і] на місці [е], мабуть, має характер гіперизму.

Відповідно до **ě* зауважено [е] в основному після м'якого приголосного: *детки* [1, с. 36], *дєвку* [1, с. 36], *лета* [1, с. 55], *влєтку* [1, с. 223], *позалєтось* [1, с. 222], *спєвки* [1, с. 271], *хатєв* [1, с. 57], *єсті* [1, с. 143], *наєздїлась* [1, с. 40], *бєг* [1, с. 45], *чалавєк* [1, с. 58], *навєк* [1, с. 70], *вєсть* [1, с. 217], *пєють* «співають» [1, с. 271], *дєди*, *прадєди* [1, с. 42], *не гнєви* [1, с. 39], *лєчення* [1, с. 447], *бєжить* [1, с. 240] та ін.; лише зрідка [е] – після твердого консонанта: *стрєлася* [1, с. 520], *пуднавеска* [1, с. 578], *вєчною* [1, с. 65], *лекарства* [1, с. 447], *семено* «сім'я» [1, с. 307], *стрекає* «зустрічає» [1, с. 679]; по одному разу – [а]: *стракатись* «зустрічатися» [1, с. 577], [о]: *ходьом* «ходімо» [1, с. 43] (останнє явище має, очевидно, не фонетичний, а морфологічний характер).

Володимир Дрозд проілюстрував також монофтонг [і] відповідно до **i*, а отже, і збереження м'якої чи пом'якшеної вимови приголосних у цій позиції: *калі* [1, с. 38], *калісь* [1, с. 170], *калі-не-калі* [1, с. 603], *рабіть* [1, с. 53], *зrabів* [1, с. 142], *рабілось* [1, с. 67], *єсті* [1, с. 143], *радіна* [1, с. 240], *дікий* [1, с. 146], *повреділось* [1, с. 520], *напрасліци* [1, с. 149], *таніло* [1, с. 209], *лєсніцями* [1, с. 59], *наєздїлась* [1, с. 40] та ін. Часом з'являється [і] на місці **у*: *вороні* «ворони» [1, с. 45], *мабіть* «мабуть» [1, с. 72], пор. старе

бути «бути». Іноді на місці звукосполучення *кы трапляється [к'і]: *скільки* [1, с. 39], *од люльки* [1, с. 41]. Збереження м'якої вимови приголосних перед [е] передано лише в кількох словоформах: *меней* «менше» [1, с. 442], *осе* «оце» [1, с. 79], *чалавече* [1, с. 45].

Відображено специфіку позиційної реалізації окремих сучасних голосних. У переднаголошених складах маніфестовано розвиток ненаголошеного [о] в [а] (так зване «акання»): *крапива* [1, с. 330], *на гаршки* [1, с. 37], *чалавек* [1, с. 58], *гаравать* [1, с. 49], *рабіть* [1, с. 53], *зrabів* [1, с. 52], *рабітнуть* [1, с. 277], *маладъон* «молодий» [1, с. 288], *маладъонка* «молодиця» [1, с. 67], *маладухою* [1, с. 85], *хлапаки* [1, с. 56], *парабки* [1, с. 577], *гарадок* [1, с. 75], *калі* [1, с. 38], *калісь* [1, с. 170], *яго* «його» [1, с. 36], *яна* «вона» [1, с. 101], *яни* «вони» [1, с. 100] та ін. Натомість збереження [о] без розвитку в [а] ілюструє дієслівна форма *помогало* [2, с. 55]; у структурі лексеми *сольтисони* заміна [а] > [о], мабуть, має гіперпоправний характер. В основному в наголошеній позиції зауважено лабіалізацію [е] > [о], яку супроводжує м'якшення передньоязикових, за винятком шиплячих: *потъомки* [2, с. 71], *льогшою* [1, с. 483], *льогка* [1, с. 397], *льогкі* «легені» [1, с. 328], *польогку* «полегкість» [2, с. 67], *подъонно* [1, с. 165], *Артьомом* [1, с. 349], *ужо* [1, с. 45] *розлучонка* [1, с. 172], *з пасъом* [1, с. 417], *ручоньки* [1, с. 414], *ніжоньки* [1, с. 679] та ін. Посилення лабіалізації і підвищення артикуляції ненаголошеного [о] > [у] засвідчено лише у випадках *дохтурам* [1, с. 266], *дохтурів* [2, с. 66], *кумедія* [2, с. 71], *кумедь* «т. с.» [2, с. 94], *кумедіанти* [2, с. 71].

В. Г. Дрозд відобразив деякі діалектні явища в системі консонантизму, зокрема заступлення [ф] звукосполученням [хв]: *галіхва* [2, с. 399], *хвантазія* [1, с. 293], *маніхвеста* [1, с. 299], *прохвесором* [1, с. 293], *хвамілія* [2, с. 72], *хвермер* [2, с. 130], *хвеєрверки* [2, с. 431], *хвартух* [1, с. 406], *хвіцер*, *хвіцери*, *хвіцерик* [1, с. 535], також одиничним [х]: *хундамент* [1, с. 609], *хундаментах* [2, с. 355], *хунти* [1, с. 456], *грахіт* [1, с. 342], *арихметика* [2, с. 84]; розвиток [л] > [в] у слові *горівка* [1, с. 69]. Кількома прикладами відзначено ствердіння вібранта: *вітруган* [2, с. 10], *повітра* [2, с. 52], *стрелася* [1, с. 520], *стрекає* «зустрічає» [1, с. 679], часом – африката [ц']: *гарцяють* [1, с. 79], *напрасліци* [1, с. 149], але у випадку *брюкви* [2, с. 261] м'якість [р'], очевидно, має характер гіперизму.

Позначено позиційні зміни приголосних, зокрема регресивну суміжну дисиміляцію за способом творення [д'б] > [йб]: *свайбу* [2, с. 362], [кт] > [хт]: *дохтори*, *дохторах* [1, с. 404], *дохтурам* [1, с. 266], [чт] > [шт]: *што* [1, с. 141], *штов* [1, с. 242]; прогресивну суміжну дисиміляцію за способом творення [мн'] > [мл']: *сумлівався*, *сумлівається* [1, с. 220], *сумліви* [1, с. 228] і под. Лексема *коклетки* [1, с. 541] відображає прогресивну асиміляцію на віддалі за місцем творення [к..т] > [к..к] або регресивну дисиміляцію на віддалі за місцем творення [т..т] > [к..т]. Очевидно, поліетапність комбінаторних звукових змін зумовила звукову структуру словоформи *римбу* «ринву» [2, с. 67], пор. вихідне польське

гупва. Метатезу на відстані передано в словоформах *шолупиння* «лушпиння» [1, с. 479], *ліворвери* [1, с. 285], *ліворверами* [1, с. 298], *по соші* [2, с. 559], *на соші* [2, с. 604].

Простежено випадки усічень та скорочень у звуковій структурі слів. Утрату початкового голосного ілюструють лексеми *рештанти* [1, с. 626], *єростати*, *єроплани* [1, с. 669], *Зраїль* [1, с. 584], *скристий* [1, с. 339], *хвіцер*, *хвіцери*, *хвіцерик* [1, с. 535], *Лександр* [1, с. 328], *ніверситету* [1, с. 293], початкового звукосполучення – *струмент* [1, с. 293], *телігенція* [1, с. 483], *лісапеткою* «велосипедом» [1, с. 447], *скусії* «дискусії» [1, с. 441]; скорочення одиничного звука чи складу в середині слова – *ренгені* [2, с. 267], *патрет* [2, с. 649], *аглійських* [1, с. 375], *стіко* [1, с. 468], *революцьонера* [2, с. 235], *релюцьонери* [1, с. 211]; стягнення подовженого приголосного – *дарованя* [1, с. 84], *од'їсися* [1, с. 41]; усічення кінця слова – *мо'* «може» [1, с. 63], *маб'* «мабуть» [1, с. 65], *кумедь* «комедія» [2, с. 94].

Появу протетичного [й] передано в лексемах *йондечки* «он» [1, с. 79], *елемент* [1, с. 436], *йон* «він» [1, с. 41], *яна* «вона» [1, с. 101], *яно* «воно» [1, с. 57], *яни* «вони» [1, с. 100], *ето* «це» [1, с. 216], так само у випадках з аферезою: *єростати*, *єроплани* [1, с. 669]; за аналогією оформлено словоформу *єнералом* [1, с. 350]. Приставний [в] представлено у *вумний* [2, с. 442], *двоє вутят* [1, с. 72], натомість без протези [в] зауважено форму *осьмуху* [1, с. 373]. Епентезу [й] ілюструють структури *радію* [1, с. 447], *шпійони* [1, с. 483], *піяніну* [1, с. 272], *окіяни* [2, с. 244], *тіятр* [2, с. 15], *тіятри* [2, с. 15], *кумедіанти* [2, с. 71], *радіяція* [2, с. 47], [в] – *каравулив* [1, с. 49], *савуну* [2, с. 130]. Появу неетимологічних груп приголосних простежено в лексемах *ахкадемії* [2, с. 130], *пантронташ* [1, с. 441], *вистягла* [1, с. 161], *гайсали* [1, с. 299]. У випадку *гильготин* «гільйотина» [1, с. 304] представлено заступлення [й] > [г], як зауважив сам автор, через зближення із лексемою *гильготати* «лоскотати». Натомість збереження етимологічного [й] засвідчено в словоформі *пайшла* «пішла» [1, с. 164].

Висновки та перспективи дослідження. Специфіку східнополіської фонетичної системи В. Дрозд передав відносно невеликою кількістю прикладів (послідовно в «пакульському» звуковому оформленні представлено фактично лише кількасот слів). Фонетичні діалектизми письменник використав у розповідях та спогадах персонажів. Це явище пов'язане з бажанням автора точно й достовірно відобразити місцевий мовний колорит, індивідуалізувати мовлення персонажів, забезпечити експресивність. Авторську мову на фонетичному рівні цілком орієнтовано на літературний стандарт.

Перспективи дослідження пов'язані з потребою аналізу різнорівневих діалектизмів як стилістичної категорії.

Список використаної літератури

1. Дрозд В. Г. Листя землі : [роман] : у 2 кн. / Володимир Григорович Дрозд. – К. : ВД «Києво-Могилянська академія», 2009. – Кн. 1. – 703 с.

2. Дрозд В. Г. Листя землі : [роман] : у 2 кн. / Володимир Григорович Дрозд. – К. : ВД «Києво-Могилянська академія», 2011. – Кн. 2. – 622 с.
3. Мойсієнко В. М. Звідки родом дядько Лев? / В. М. Мойсієнко // Вісник Житомирського державного педагогічного університету імені Івана Франка. – 2001. – № 7. – С. 87–88.
4. Никончук М. В. Зворини : [поезії] / М. В. Никончук. – Житомир, 1992. – 95 с.
5. Яворський А. Ю. Поліська говірка в романі В. Дрозда «Листя землі»: морфологічний рівень / А. Ю. Яворський // Лінгвостилістичні студії : наук. журн. / [редкол. : С. К. Богдан (голов. ред.) та ін.]. – Луцьк : Східноєвроп. нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2016. – Вип. 4. – С. 253–259.
6. Яворський А. Ю. Поліська лексика в романі Володимира Дрозда «Листя землі» / А. Ю. Яворський // Науковий вісник Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки. Серія : Філологічні науки. Мовознавство. – Луцьк : Східноєвроп. нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2015. – № 6 (307). – С. 154–158.

Яворский Андрей. Восточнополесский говор в романе Владимира Дрозда «Листья земли»: фонетический уровень. В статье проанализированы фонетические особенности восточнополесского говора на фонетическом уровне (на материале романа Владимира Дрозда «Листья земли»). Диалектные единицы фонетического уровня прокомментированы с точки зрения их происхождения. Прослежена специфика рефлексии древних гласных, отличия от украинского литературного языка, в частности отдельных гласных и согласных фонем, типичные комбинаторные изменения в консонантных группах и т. п. Выяснена специфика использования писателем диалектных элементов фонетического уровня, их роль и место в художественном тексте. Выяснилось, что Владимир Дрозд использовал диалектные единицы разных языковых уровней в обширных повествованиях и воспоминаниях персонажей; авторский язык ориентирован на украинский литературный стандарт. Полесские диалектные явления в тексте обеспечивают выразительность, убедительность и точность воспроизведения местного языка, а также этнографическую и языковую идентичность персонажей.

Ключевые слова: литературный язык, литературный текст, Владимир Дрозд, полесское наречие, восточнополесские говоры.

Yavorskyi Andrii. Eastern Polissian Patois in the Novel «Leaves of the Earth» by Volodymyr Drozd: Phonetic Aspect. The article deals with the analysis of the individual author's specificity of the usage of the Eastern Polissian patois in the novel «Leaves of the Earth» by Volodymyr Drozd. The author lays emphasis on the dialect units of the phonetic level and comments them in terms of origin. The author highlights functional efficiency of the dialectal elements in the literary language and the degree the literary work is saturated with them. The dialect units are analyzed regarding their correlation with a specific type of the literary work language - the language of characters or the author's language. It was found out that Volodymyr Drozd uses dialect units of different levels in lengthy narratives and characters' memoirs. The author's language mostly corresponds to the Ukrainian language literary standard. The Polissian dialect elements in the text of the novel contribute to the linguistic expressiveness, persuasiveness and accuracy of conveying the local language coloring, as well as ethnographic and linguistic identity of the characters.

Key words: literary language, literary text, Volodymyr Drozd, dialect, northern dialect, Eastern Polissya patois.

Стаття надійшла до редколегії 03.10.2017